

Анотації

Магась В. О. “Крестьянская республика” в Сумском уезде в годы первой русской революции.

Статья посвящена деятельности организации Всероссийского крестьянского союза в Сумском уезде в период высшего подъёма революции 1905–1907 гг. Союз выступил катализатором революционных событий и демократических преобразований в уезде.

Magas V. O. “Peasant republic” in the Sumy region during the first Russian revolution.

The article is devoted to the activity of the organization of the All-Russian peasant union in the Sumy region during the highest peak of Revolution in 1905-1907. The union acted as an accelerator of revolutionary events and democratic transformations in the region.

О. А. Мельничук

СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ БІЛЬШОВИКІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Економічна боротьба робітничого класу Російської імперії за свої права на початку ХХ ст. здійснювалася у різних формах. Одна з них — вимоги запровадження загальнодержавного соціального страхування як провідної форми соціального захисту для промислових робітників. Ці вимоги одразу ж були підхоплені більшовицькою партією, яка вийшла на політичну арену, озброївшись класовою теорією диктатури пролетаріату. Головне своє завдання при цьому більшовики вбачали у перетворенні економічної боротьби робітників у боротьбу політичну, боротьбу за повалення самодержавства. Саме тому соціальне страхування стане в подальшому невід’ємною складовою програми більшовиків у боротьбі за владу.

Метою даної статті є висвітлення теоретичних положень соціального страхування в програмних документах більшовиків на початку ХХ ст. Джерелами при написанні слугували праці головного теоретика більшовиків В. Леніна, резолюції і рішення з’їздів, конференцій та пленумів ЦК більшовицької партії [1]. Окремі аспекти даної проблеми вже висвітлені частково у працях радянських [2] та сучасних українських дослідників [3]. Певну цінність мають матеріали періодичної преси 1920–30-х рр.

Теоретична спадщина більшовиків не характеризується глибокою розробкою питань соціального страхування. За їх переконаннями соціальний захист населення комуністичного суспільства мав базуватися на адресних соціальних допомогах для прибічників нового режиму. Тому метою щедрої роздачі соціальних обіцянок та критики царського законодавства у сфері соціального страхування робітників було формування соціальної опори для захоплення влади. Критикуючи за кон'юнктурність своїх політичних опонентів, меншовики вказували на відсутність марксистсько-ленінського вчення про соцстрах, стверджуючи, що у спадщині Маркса-Леніна немає жодного документа, що стосувався, безпосередньо, соціального страхування. Не погоджуючись, більшовики запевняли, що розкритий К. Марксом загальний закон капіталістичного накопичення, в якому розкривається абсолютне та відносне зубожіння пролетаріату, є наріжним каменем для розуміння боротьби пролетаріату за соціальне страхування. Крім того, у “Критиці Готської програми” К. Маркс в аналізі розподілу на першій стадії комуністичного суспільства вказав на роль “резервних чи страхових фондів для страхування від нещасних випадків, стихійних явищ та ін.”. Це вчення К. Маркса, на їх думку, давало матеріал для розуміння ролі соціального страхування в період переходу до соціалізму [4]. Його продовженням була названа праця В. Леніна “Держава і революція”, в якій висвітлювалися питання “справедливості” та “рівності” на першій стадії комуністичного суспільства[5].

Вже в процесі підготовки проекту першої програми РСДРП В. Ленін вніс пропозицію про встановлення відповідальності підприємців за втрату робітниками працездатності не лише від нещасних випадків, але й внаслідок професійних захворювань, а також забезпечення пенсіями літніх робітників [6]. Ці пропозиції були закріплені в програмі партії як вимоги “державного страхування робітників на випадок старості і повної чи часткової втрати здатності до праці за рахунок спеціального фонду, утвореного шляхом запровадження особливого податку для капіталістів” [7]. В резолюції V конференції РСДРП (3–9 січня 1909 р.) “Про думську соціал-демократичну фракцію”, з метою виконання агітаційно-пропагандистських завдань, пропонувалося внести в Державну думу самостійні

проекти робітничого законодавства, в тому числі і страхування робітників [8].

В 1911 р. в організованій зарубіжною фракцією більшовиків партійній школі в Лонжюмо (Франція) В. Ленін прочитав курс робітничого законодавства і соціального страхування, в якому виклав програму, що лягла в основу роботи партійних організацій [9].

Однак, вже в червні 1912 р. третьою Державною думою був прийнятий пакет страхових законів, що передбачали запровадження державного соціального страхування робітників на випадок хвороби та від нещасних випадків на виробництві. Це суттєво послаблювало позиції більшовиків у боротьбі за робітничий клас. Тому головним завданням більшовиків було нівелювання значення законопроекту в очах пролетаріату. В. Ленін в той час писав: “Саме на прикладі закону про страхування робітники ще і ще раз переконуються, що ні безпосередні інтереси свого класу, ні права і потреби всього народу не можуть бути захищені без таких перетворень, як загальне виборче право, свобода коаліцій, друку і т. д.” [10].

Поступки буржуазії в галузі соціального страхування були розцінені В. Леніним як ліберальний метод боротьби буржуазії з робітничим рухом, метою якого є притуплення класової свідомості робітничого класу та ослаблення робітничого руху. А найголовніше, для більшовиків це означало ослаблення політичної боротьби, кінцевою метою якої мало стати захоплення влади. Саме тому більшовики виступали категорично проти “ревізіоністського вчення” про те, що робітничий клас повинен примиритися із капіталістичним ладом і перейти до виправлення його “недоліків” шляхом парламентських реформ, як це було у німецькій соціал-демократії, французькій соціалістичній партії тощо. В. Ленін характеризував реформістів як провідників буржуазного впливу на пролетаріат, як зрадників робітничого класу. “Реформізм є буржуазним обманом робітників, які завжди залишаються найманими рабами, не зважаючи на окремі покращення, поки існує панування капіталу” [11].

На думку більшовиків, реформи в революційній тактиці в умовах існування буржуазної влади мають перетворюватися у зброю для розкладу цієї влади, в опорний пункт для подальшо-

го розвитку революційного руху. Єдино правильною тактикою мало стати не заперечення реформ, а використання їх для політичної організації робітничого класу в боротьбі за диктатуру пролетаріату, за повалення капіталістичного ладу. В. Ленін вказував на те, що “соцстрах, будучи щоденною вимогою робітничого класу, складає ту реформу, яку робітничий клас може використати для захоплення влади” [12].

Ідея використання реформ з метою зміцнення революційної пропаганди серед робітничого класу була використана В. Леніним під час страхової компанії 1912–1914 рр. В резолюції VI (Празької) Всеросійської конференції РСДРП (18–30 січня 1912 р.), яка відображала ставлення до законопроекту III Державної думи Росії про державне страхування робітників, зазначалося, що цей закон є “найгрубішим засобом знуцання над насущними потребами робітників”. Конференція сформулила вимоги робітників в галузі соціального страхування. Ці вимоги ввійшли до історії робітничого руху як ленінська робітнича страхова програма (хоча меншовики розглядали документ як “колективну думку” партії, а не вчення Леніна) [13].

В ній більшовики виступили за: страхування робітників в усіх випадках втрати працездатності та безробіття; страхування усіх осіб найманої праці та їх сімей; компенсацію повного заробітку з перекладенням витрат із страхування на підприємців та державу; управління всіма видами страхування єдиними страховими організаціями, побудованими за територіальним принципом, шляхом повного самоврядування застрахованих.

Не приділяючи значної уваги критиці змісту законопроекту (запровадження лише двох видів страхування, непоширення на всі категорії робітників, компенсація неповного заробітку, відсутність самостійності страхових органів), більшовицькі лідери роблять висновок про те, що “необхідною умовою здійснення страхової реформи, що насправді відповідає інтересам пролетаріату, є остаточне повалення царизму та завоювання умов для вільної класової боротьби пролетаріату”. Тому “кожний, хто хоче домогтися здійснення справжньої робітничої реформи, повинен боротися, перш за все, за нову переможну революцію” [14]. З положень резолюції випливали наступні висновки: по-перше, боротьбу за соціальне страхування більшовики нерозривно пов’язували з політичною боротьбою робітничого

класу; по-друге, боротьба пролетаріату за соцстрах при капіталізмі складала частину боротьби за реформи; по-третє, справжнє соціальне страхування, за переконанням більшовиків, було можливим лише у разі перемоги пролетарської революції. На випадок, якщо думський законопроект буде втілений у життя, В. Ленін пропонував використовувати новоутворені організаційні форми (лікарняні каси робітників) для ведення енергійної пропаганди більшовицьких ідей [15].

Отже, резолюція Празької конференції з питань соцстраху дала чіткі вказівки з питань тактики, політики і революційної боротьби партії у цій сфері. Використання більшовиками тих легальних можливостей, які відкрилися у зв'язку з організацією лікарняних кас на основі царських страхових законів 1912 р., сприяло організації класової боротьби пролетаріату, зростанню його революційної активності і озброєнню в боротьбі проти самодержавства.

Різко виступаючи проти “лівих фразерів”, що заперечували необхідність використання легальних можливостей, на нараді професійних працівників у грудні 1912 р. було доведено рішення партії, що засуджувало спроби бойкоту виборів у лікарняні каси та визначені шляхи боротьби за робітничі страхові вимоги. Головним завданням визнавалося проведення кас таких кандидатів, які б продовжували боротьбу за інтереси робітників. Виступаючи проти представників “лівих опортуністів”, які агітували проти участі робітників у лікарняних касах, більшовики пропонували розглядати участь у страховій роботі як один із шляхів революціонування робітничого класу та організації пролетаріату навколо партії в інтересах боротьби з царизмом [16].

Цим самим вони відмежовувалися і від тактики меншовиків, які стверджували про епоху стабілізації царизму, коли замість революційних можуть мати місце лише конституційні кризи. Меншовики вимагали поширення соціального страхування не лише на робітників, але й на дрібних підприємців, торгівців, сільських господарів. На думку ж більшовиків, розширення кола застрахованих в умовах капіталізму могло привести до розчинення робітників у загальній масі застрахованих і ослабити їх здатність до боротьби з буржуазією. Таким чином, якщо більшовики головне місце у страхуванні відводили політиці, то

меншовики були проти робітничих страхових лозунгів, вважаючи їх демагогічними та нездійсненними [17].

Протиріччя між більшовиками та меншовиками стосувалися і принципів побудови фінансової системи соціального страхування. Меншовик С. Шварц вважав, що принцип більшовиків “хто платить, той не має ніякого голосу” суперечить не лише поглядам наукового соціалізму на державу, але й основним принципам демократизму. Тому меншовики виступали за участь підприємців у лікарняних касах, висували необхідність укладення угод із буржуазією [18].

Вчення В. Леніна про використання легальних можливостей з метою політичної організації робітничого класу в боротьбі за владу було внесено і до програми Комінтерну. В ній зазначалося: “При визначенні своєї тактичної лінії кожна комуністична партія повинна враховувати конкретну внутрішню і зовнішню ситуацію, співвідношення класових сил, ступінь стійкості і сили буржуазії, ступінь готовності пролетаріату, позицію інших сил. В залежності від цих умов партія визначає свої лозунги і методи своєї боротьби, виходячи із необхідності мобілізації та організації більш широких верств на більш високий рівень цієї боротьби” [19].

Логічним продовженням у цьому напрямку виглядала резолюція лютневої наради ЦК РСДРП з партійними працівниками (10–14 січня 1913 р.). В ній перед робітниками ставилося завдання через участь у виборах оволодіти лікарняними касами робітників і перетворити їх у фабрично-заводські пролетарські осередки. Вся агітація в таких осередках повинна була проводитися через висвітлення становища в царській Росії, роз’яснення соціалістичних принципів і революційних вимог [20]. В резолюції літньої, 1913 р., наради ЦК РСДРП (5–14 жовтня) ставилося завдання при виборах уповноважених в страхові каси проводити лінію партії та добиватися обрання на всі відповідальні пости прибічників партії [21]. Фактично, в роки I світової війни, після закриття професійних спілок та робітничих товариств лікарняні каси залишалися єдиними легальними організаціями робітничого класу, які нерідко перетворювалися більшовиками у страйкові комітети для ведення політичної роботи в масах.

Пропаганда більшовицької страхової кампанії велася і через засоби періодичної преси. Значну роль для страхової кампанії

відіграла більшовицька газета “Правда”. Майже в кожному номері містилася більшовицька інтерпретація страхового законодавства та керівні вказівки для проведення страхової кампанії. Соціальному страхуванню у “Правді” був видведений спеціальний відділ під заголовком “Страхування робітників”. У вересні 1913 р. газета “Правда труда” (одна із назв “Правди”) висунула ідею про створення першого спеціального страхового журналу. Попередньо пропозиція обговорювалася із В. Леніним. Для цього, влітку 1913 р. в Пороніно (Галичина) для зустрічі з вождем виїхали Гневич (А. Фаберкевич) та Данський (К. Комаровський). Через більшовицьких депутатів IV Державної думи був отриманий дозвіл петербурзького градоначальника на видання журналу. З середини листопада 1913 р. під керівництвом ЦК більшовицької партії став виходити журнал “Вопросы страхования”. Журнал готувався до друку у видавництві “Прибой”, яке було організовано більшовицькою страховою групою і, крім журналу, випускало також брошури та книги з соціального страхування. Щоправда, В. Ленін написав лише одну статтю у “Вопросы страхования”, і вона стосувалася не страхування, а питання німецького шовінізму [22].

Журнал став своєрідною зброєю більшовицької пропаганди по перетворенню боротьби за страхування робітників у боротьбу робітничого класу проти самодержавства і буржуазії. Крім того, більшовицький страховий журнал був необхідним як протипага меншовицькому журналу “Страхование рабочих”, що виходив у той час. “Вопросы страхования”, користуючись легальною платформою (роботою лікарняних кас), вів кампанію, роз’яснення робітникам недоліків царського страхового законодавства та пропаганду робочої страхової програми. В кінці 1913 р. у “Вопросах страхования” було вміщено наказ представникам робітників у страховій раді та страхових присутствіях, опублікований від імені “послідовних марксистів”. Він формулював страхові вимоги робітників та завдання щодо страхової кампанії. У документі говорилося про необхідність відстоювання робітничої страхової програми, використання законів від 23 червня 1912 р., проголошення свободи страхової кампанії, звітність страхових працівників перед робітниками [23].

Одночасно з цим, у листопаді 1913 р. за ініціативи більшовиків був створений нелегальний страховий центр, який розробив

тези із соціального страхування на основі рішень Празької партійної конференції. Використовуючи думську трибуну, депутати-більшовики, члени IV Державної думи, у своїх виступах та запитах піддавали критиці страхове законодавство царського уряду, популяризували рішення Празької партійної конференції. Вагоме політичне значення мав розроблений більшовицькою фракцією Думи законопроект про соціальне страхування робітників і службовців [24].

В результаті потужної пропагандистської роботи в страховій кампанії 1912–1913 рр. перемогу отримала революційна тактика. Підтвердженням можуть слугувати результати виборів від робітничих лікарняних кас у Всеросійську страхову раду та Столичне страхове присутствіє, що відбулися на початку 1914 р. у Петербурзі. У складі обраних до обох установ було 37 прибічників більшовицької газети “Правда”, 7 ліквідаторів, 4 народники [25].

В цілях більшовицької пропаганди критиці був підданий, підготовлений меншовиками і затверджений урядом Керенського 25 червня 1917 р. закон про соціальне страхування. Незважаючи на те, що закон вносив суттєві зміни до законодавства 1912 р. в бік покращення становища робітників, він був визнаним таким, що не відповідає інтересам останніх [26].

Остаточні програмні вимоги більшовиків перед приходом до влади були вміщені у статті В. Леніна “Матеріали з перегляду партійної програми”. В ній декларувалося: повне соціальне страхування робітників (від хвороб, травматизму, інвалідності, похилого віку, професійних хвороб, материнства, сирітства, безробіття) для всіх видів найманої праці; повне самоврядування застрахованих; оплата витрат на потреби страхування за рахунок капіталістів; безкоштовна медична та лікарняна допомога з передачею медичної справи самоврядним лікарняним каса́м, що обираються робітниками [27].

Отже, виступаючи за соціальне страхування робітників, більшовики намагалися спрямувати їх економічну боротьбу у політичне русло, закликаючи до революційної боротьби за повалення самодержавства. Незважаючи на те, що соціальне страхування не відповідало положенням комуністичної доктрини у сфері соціального захисту, лідери більшовиків щедро роздавали соціальні обіцянки, розраховуючи на соціальну підтримку у боротьбі за владу.

Джерела та література

1. Ленин В. И. Полное собрание сочинений. Издание 5. — М.: Государственное издательство политической литературы, 1959–1978; Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Издание 9-е дополненное и исправленное. — М.: Издательство политической литературы, 1985; Всесоюзная коммунистическая партия (большевики) о социальном страховании. Сборник документов. Подготовили к изданию А. Таубер и И. Ахматовский. — М.: Профиздат, 1940.
2. Грициньский А. О. Ленінська програма соціального страхування в дії. — К.: Знання, 1967; Козлов А. Е. Социальное обеспечение в СССР. — М.: Издательство “Наука”, 1981; Родионова Е. И. История социального страхования в СССР. Вып. 1. — М.: Профиздат, 1966 та ін.
3. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. — К., 2005; Остапенко Д. О. Соціальне страхування промислових робітників України (середина XIX ст. — лютий 1917 р.): Дис. ... канд. іст. наук. — Х., 1998; Сташків Б. І. Теорія права соціального забезпечення: Навчальний посібник. — К., 2005; Шарпатов В. Г. Соціальне забезпечення в УРСР (20 — 30-і роки XX ст.). — К., 2006.
4. Любимов Б. Меньшевизм в борьбе против советского соцстраха // Вопросы страхования. — 1931. — №34–35. — С. 18–19.
5. Ленин В. И. Полн. собр. соч. — Т. 33. — С. 93.
6. Ленин В. И. Полн. собр. соч. — Т. 6. — С. 207–208.
7. КПСС в резолюциях.... — Т. 1. — С. 73.
8. Всесоюзная коммунистическая партия (большевики) о социальном страховании.... — С. 14.
9. Грициньский А. О. Ленінська програма соціального страхування в дії. — С. 21.
10. Ленин В. И. Полн. собр. соч. — Т. 21. — С. 20.
11. Любимов Б. Против извращения основ советского соцстраха. — М.: Профиздат, 1934. — С. 8.
12. Козлов А. Е. Социальное обеспечение в СССР. — С. 17.
13. Любимов Б. Соцстрах в решениях Пражской конференции // Вопросы страхования. — 1932. — №8. — С. 4.
14. КПСС в резолюциях.... — Т. 1. — С. 316.
15. Ленин В. И. Полн. собр. соч. — Т. 21. — С. 149.
16. Любимов Б. Соцстрах в решениях Пражской конференции // Вопросы страхования. — 1932. — №8. — С. 5.
17. Штейнберг А. П. Что дает рабочему социальное страхование. Изд. 3-е. — М.: Труд и книга, 1924. — С. 12.
18. Шварц С. Страхование на случай безработицы. — М., 1918. — С. 37.
19. Любимов Б. Против извращения основ советского соцстраха.... — С. 11.

20. КПСС в резолюциях.... — Т. 1. — С. 421.
21. Ленин В. И. Полн. собр. соч. — Т. 24. — С. 180.
22. Барит. А. Ленин и социальное страхование // Вопросы страхования. — 1936. — №2. — С. 4.
23. Трефилов И. М. Страховик. Справочник по вопросам социального страхования и медицинской помощи застрахованным. — Изд. 2-е. — М.: Вопросы труда, 1927. — С. 10.
24. Родионова Е. И. История социального страхования в СССР / Под ред. Н. А. Виноградова. — Вып. 1. — М.: Профиздат, 1966. — С. 14.
25. Барит А., Милютин Б. Большевизм в борьбе с реформизмом в соцстрахе // Вопросы страхования. — 1932. — №16-17. — С. 5.
26. Штейнберг А. Октябрь и социальное страхование (Популярный очерк.). — М.: Труд и книга, 1925. — С. 23.
27. Ленин В. И. Полн. собр. соч. — Т. 32. — С. 157.

Анотації

Мельничук О. А. Социальное страхование в программных документах большевиков в начале XX века.

В статье анализируются взгляды большевиков относительно социального страхования рабочих в начале XX века. Акцентируется внимание на тактике большевиков по превращению экономической борьбы рабочего класса в борьбу политическую за свержение самодержавия.

Melnichuk O. A. The social insurance in program documents of Bolsheviks in the beginning of the XXth century.

The Bolsheviks' views on the workers social insurance in the beginning of the XXth century are analyzed. Attention is focused on the Bolsheviks' tactics for converting the economic fight of the working class into political fight for dethronement of the monarchy.

В. М. Мордвінцев

РЕФОРМИ ДРУГОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТ. В РОСІЇ

Історія завжди викликала широкий суспільний інтерес особливо до тих подій і процесів, що замовчувалися, або подавалися читачеві упереджено. Намагання знати правду про минуле, особливо про події, коли зав'язувалися нові протиріччя, коли виникали можливості альтернативного розвитку, приймалися рішення на роки, десятиріччя і століття, що визначали рух суспільства, стає зараз актуальним.